

Ανάγνωση και Χώρος: Αποκαλύπτοντας Δυναμικές Αλληλεπιδράσεις

Reading and Space: Unveiling Dynamic Interactions

Lectura y espacio: revelando interacciones dinámicas

Lectura i espai: revelant interaccions dinàmiques

Maretta Sidiropoulou. Democritus University of Thrace, Greece.

masidiro@psed.duth

<https://orcid.org/0000-0002-7689-8203>

Abstract

This article explores the ways in which of Greek urban middle-class individuals defined as readers engage with and navigate social and cultural spaces, emphasizing the agency and creativity in their reading practices. The study adopts an ethnographic approach. Data were collected through in-depth interviews followed by thematic analysis. The study focuses specifically on the role of physical and spatial contexts in shaping reading experiences and practices, paying attention to meanings of reading that are often overlooked. It penetrates the private sphere and analyzes readings that take place in a "safe" space, contrasting with the shared readings that occur in the public sphere. The analysis highlights how the environment and the characteristics of specific places such can influence and shape reading experiences as embodied acts. At the same time, the analysis illuminates the readers' agency in relation to reading practices, while offering an analytical record of subjective and experiential dimension of reading.

Key words: embodied reading, reading practices, reading places, reading agency, ethnographic approach.

Resumen

Este artículo explora las formas en que los individuos griegos de clase media urbana definidos como lectores se involucran y navegan en espacios sociales y culturales, enfatizando la agencia y la creatividad en sus prácticas de lectura. El estudio adopta un enfoque etnográfico. Los datos fueron recolectados a través de entrevistas en profundidad seguidas de análisis temático. El estudio se centra específicamente en el papel de los contextos físicos y espaciales en la configuración de las experiencias y prácticas de lectura, prestando atención a los significados de la lectura que a menudo se pasan por alto. Penetra en la esfera íntima y analiza las lecturas que se dan en un espacio "seguro", contrastándolas con las lecturas compartidas que se dan en la esfera pública. El análisis destaca cómo el entorno y las características de lugares específicos pueden influir y dar forma a las experiencias de lectura como actos encarnados. Al mismo tiempo, el análisis ilumina la agencia de los lectores en relación con las prácticas de lectura, al tiempo que ofrece un registro analítico de la dimensión subjetiva y experiencial de la lectura.

Palabras clave: lectura encarnada, prácticas de lectura, lugares de lectura, agencia de lectura, enfoque etnográfico.

Resum

Aquest article explora les maneres en què els individus de classe mitjana urbana grega, definits com a lectors, es relacionen i naveguen pels espais socials i culturals, posant èmfasi en l'agència i la creativitat en les seues pràctiques lectores. L'estudi adopta un enfocament etnogràfic. Les dades es van recollir mitjançant entrevistes en profunditat seguides d'anàlisi temàtica. L'estudi se centra específicament en el paper dels contextos físics i espacials en la configuració de les experiències i pràctiques lectores, prestant atenció als significats de la lectura que sovint es passen per alt. Penetra en l'àmbit íntim i analitza les lectures que tenen lloc en un espai "segur", contrastant amb les lectures compartides que es donen en l'esfera pública. L'anàlisi posa de manifest com l'entorn i les característiques de llocs concrets poden influir i donar forma a les experiències de lectura com a actes encarnats. Al mateix temps, l'anàlisi il·lumina l'agència dels lectors en relació a les pràctiques lectores, alhora que ofereix un registre analític de la dimensió subjectiva i vivencial de la lectura.

Paraules clau: lectura encarnada, pràctiques lectores, llocs de lectura, agència lectora, enfocament etnogràfic.

Extended abstract

This article delves into the realm of Greek urban middle-class readers and their engagement with social and cultural spaces, shedding light on their agency and creativity within the realm of reading practices. Employing an ethnographic approach, the study aims to explore the multifaceted ways in which these individuals define themselves as readers and navigate the diverse landscapes of literary experiences.

As stated, the study adopts an ethnographic approach, viewing literacy as a social practice (Besnier, 2000). Part 1, explains the reasons behind selecting an ethnographic approach and the methodology employed to conduct the research. In order to capture the rich nuances of this phenomenon, in-depth interviews were conducted. The participants were enlisted through snowball sampling, which is a non-probability sampling technique. In this method the pool of initially-enrolled participants is used to assist on recruiting additional participants who meet the criteria for the study (Goodman 1961). Consequently, the specific criteria were established by the participants themselves, with the primary requirement being someone to identify as a "reader". The interview plan adhered to an unstructured format, devoid of predetermined questions, but centered around thematic areas. The interview's purpose was to gain a deeper understanding of how spaces influence the reading experience as an embodied act. The collected data underwent thematic analysis allowing for a deep understanding of reading practices of twenty-one urban middle-class individuals (from Athens, Thessaloniki and Mytilene) and their significance within their lives.

Part 2, "Spaces and embodied reading: from the private to the public sphere" introduces to key concepts of space. It explains that representations of space are where everyday life is experienced, where subjects place their experiences connecting this idea to the spaces where reading happens today. This section highlights aspects of private reading spaces. The private sphere is often lauded from the participants in this research for its appropriateness as a setting for reading activities. With its inherent lack of sociability and absence of formality, it is regarded as a tranquil and pleasurable environment conducive to engaging in interactive and enjoyable reading experiences.

While Part 2 brings to surface ways that institutionalized spaces affects on their reading experience, Part 3 explores the construction of reading activities within institutionalized spaces, with a particular emphasis on the library as an example. The physical characteristics and layout of the library have a significant impact on how people navigate and behave within its premises, shaping their experiences

and influencing social interactions. The library holds a unique position as a dedicated space for reading, serving as one of the environments where reading is practiced as a synchronous collective activity. By examining the discourse of the readers involved in this study, the research presents an exploration of the challenges posed to dominant readings often promoted by public libraries.

In Part 4, the discussion shifts towards the concept of on-the-go readings. Readers engage in reading activities in various locations, driven by their desire to utilize their free time effectively during the day and to enhance their enjoyment of the reading experience. The urban experience of large cities is vividly portrayed through the perspectives of the readers. It is observed that readers often carry books in their bags, which they either read during their commute on subways or buses or find suitable "reading spots" such as tranquil cafes with soft music or benches in parks, where they open their books and immerse themselves in reading.

The Part 5 that follows, centers on the book buying experience, particularly emphasizing the bookstore as a realm of sensory exploration, described by readers as a "laboratory of aromas and tastes" (Nancy, 2009). This idea reinforces the concept of reading as an embodied act. The research raises the question of whether bookstores are merely commercial spaces or if they can be perceived as havens of reading pleasure. Indirectly responding to this inquiry, the subjects of the study highlight alternative practices and uses of books as commodities, demonstrating their commitment to reading and the enrichment it brings, beyond mere commercial transactions.

From the previous discussion, it can be seen that through this research, it becomes possible to illuminate the intricate connections between books, readers, and the act of reading within the context of physical spaces. The study sheds light on the profound interplay and relationship between these elements, emphasizing how the spatial environment influences and shapes the reading experience. Often overlooked, the meanings associated with reading in different physical settings provide valuable insights into the readers' engagement with texts. By focusing on the private sphere, characterized by "personal" reading spaces, in contrast to shared readings occurring in public spheres, we gain a nuanced understanding of the ways in which the environment influences and shapes reading experiences as embodied acts.

Through the analysis of these contextual factors, this study not only reveals the impact of the environment on reading experiences, but also illuminates the agency of the readers themselves. The readers' active role in shaping their reading practices becomes evident as they navigate and negotiate the boundaries of social and cultural spaces. Readers, through their agency, actively transform the act of reading into a dynamic and creative process, exerting influence over the meanings and interpretations they derive from the texts they engage with.

Furthermore, this study seeks to provide an analytical record of the subjective and experiential dimensions of reading. By delving into the readers' perspectives, emotions, and personal narratives, we gain a holistic understanding of their reading practices and the significance attached to them. This analytical approach allows us to move beyond a mere exploration of reading habits and preferences, providing insights into the transformative power of reading within the lives of Greek urban middle-class individuals.

In conclusion, this research illuminates the dynamic interplay between readers, texts, and social/cultural environments, emphasizing the agency and creativity exercised by readers in navigating these spaces. Its interdisciplinary findings make valuable contributions to the field of literary studies, while also holding implications for scholars, educators, and policymakers seeking a comprehensive understanding of the multifaceted nature of reading practices and their transformative potential within contemporary society.

1. Εισαγωγή

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να κατανοήσει τις χωρικές διαστάσεις της ανάγνωσης. Με άλλα λόγια, προσπαθεί να «τοποθετήσει» αναγνώσεις στα χωρικά συμφραζόμενά τους. Πού εδράζουν οι αναγνώσεις των σύγχρονων αναγνωστών/τριών; Το ερώτημα αυτό θα μπορούσε να απαντηθεί σχηματικά και άλλες έρευνες ποσοτικής προσέγγισης το έχουν στο παρελθόν επιχειρήσει [βλ. Παπαμιχαήλ και Πατινιώτης (1999)]. Το ότι ένα ποσοστό αναγνωστών διαβάζει για παράδειγμα στις δημόσιες συγκοινωνίες παρέχει μια γενική εικόνα. Τι μας λέει όμως για τους αναγνώστες/τριες σε πιο προσωπικό επίπεδο; Λείπει το στοιχείο μιας προσωπικής μαρτυρίας. Η σύγχρονη έρευνα του Παναγιωτόπουλου (2022) χρησιμοποιώντας ποσοτικά σε συνδυασμό με ποιοτικά στοιχεία καλύπτει σε ένα βαθμό αυτή την έλλειψη. Επαναδιατυπώνει τα βασικά παραδοσιακά ερωτήματα για την ανάγνωση, τα οποία συνδέονται οργανικά με την κατανόηση των κοινωνικών συνθηκών που γεννούν τη φιλαναγνωσία. Παράλληλα επιχειρεί να αναλύσει τους σύνθετους δεσμούς μεταξύ ανάγνωσης, κουλτούρας, κοινωνικών σχέσεων και εξουσίας στη σημερινή ελληνική κοινωνία. Στην ίδια κατεύθυνση, αλλά με καθαρά ποιοτική προσέγγιση, κινείται η παρούσα έρευνα. Υιοθετώντας εθνογραφική προσέγγιση στοχεύει να αναδείξει μέσα από τον λόγο των αναγνωστών/τριών τους χώρους τους οποίους οι ίδιοι/ες επενδύουν με αναγνώσεις και τους λόγους για τους οποίους τους επιλέγουν. Αυτοί μπορεί να είναι χώροι που αναμενόμενα συνδέονται με την ανάγνωση ή χώροι απροσδόκητοι και χώροι ανομολόγητοι από τις συνήθεις έρευνες. Η παρούσα έρευνα στοχεύει να αναδείξει πρακτικές ανάγνωσης και νοηματοδοτήσεις σε σχέση με αυτούς τους χώρους.

Χαρτογραφώντας τους χώρους όπου εδράζει η ανάγνωση, οι αναγνώστες μιλούν έμμεσα ή λιγότερο έμμεσα για την ίδια τη «φύση» της εμπλουτίζοντας τη γνώση σχετικά με το πώς επιτελείται η ανάγνωση και τι συμβαίνει πριν, μετά και κατά τη διάρκειά της. Η μελέτη συχνά μέσα από τον λόγο των αναγνωστών/τριών ακολουθεί αναδρομικά τις διαδρομές των βιβλίων που εντοπίζονται στις προσωπικές συλλογές τους. Υπό αυτό το πρίσμα, ο ιδιωτικός χώρος –ο χώρος της προσωπικής συλλογής βιβλίων– συνδέεται με ήδη τελεσμένες αναγνώσεις στους χώρους που έχουν επιτελεστεί. Οι λόγοι που αναδύονται παρέχουν μία καλύτερη κατανόηση του τρόπου με τον οποίο τα αναγνωστικά περιβάλλοντα είναι αναπόσπαστα με τη δημιουργία νοήματος στην

ανάγνωση (Colclough, 2011, σ. 112), όσο και της δυναμικής αυτών των χώρων σε σχέση με τη διαμόρφωση αναγνωστικών πρακτικών.

2. Γιατί επιλέχθηκε εθνογραφική προσέγγιση και πώς έγινε η έρευνα

Κατά τον Ντε Σερτώ οι σχετικές έρευνες αφορούν ως επί το πλείστον τη διδασκαλία της ανάγνωσης. Σημειώνει επίσης ότι στο πεδίο της Κοινωνιολογίας οι έρευνες είναι στατικού τύπου, καθώς περισσότερο υπολογίζουν τη συσχέτιση ανάμεσα στα αντικείμενα που διαβάζει κανείς, την κοινωνική υπαγωγή τους και τους τρόπους στους οποίους συχνάζει, παρά αναλύουν αυτή καθαυτή τη διεργασία της ανάγνωσης, τις τροπικότητες και την τυπολογία της (Ντε Σερτώ, 2010).

Η παρούσα έρευνα επιθυμεί να συμβάλει στο να «φέρει στο φως την αυτονομία της αναγνωστικής πρακτικής κάτω από τον ιμπεριαλισμό της γραφής» (Ντε Σερτώ, 2010, σ. 376). Διότι, ναι μεν σημειώνονται έρευνες που μελετάνε τον γραμματισμό ως κοινωνική πρακτική, αλλά αυτές αφορούν κατά κανόνα τον γραμματισμό ως σύνολο (γραφή- ανάγνωση) ή είναι έρευνες που αναφέρονται κυρίως στη γραφή. Η παρούσα έρευνα εντάσσεται στο κλίμα των εθνογραφικών μελετών περί γραμματισμού, διαφοροποιείται όμως από τις προηγούμενες, εστιάζοντας στην ανάγνωση. Αντλώντας από την Κοινωνική Θεωρία του Γραμματισμού πρεσβεύει ότι για να κατανοήσουμε την ανάγνωση πρέπει να δούμε πώς χρησιμοποιείται, τι πραγματικά κάνουν τα υποκείμενα με αυτή και τι νοήματα έχει σε συγκεκριμένα περιεχόμενα (Papel, 2005, σ. 59, Barton και Hamilton, 1998, σ. 3, Besnier, 2000). Έτσι, το σημείο εκκίνησης για αυτή την προσέγγιση είναι ότι η ανάγνωση είναι κοινωνική πρακτική ισχυρισμός που δίνει το πρόταγμα σε μία εθνογραφική σκοπιά.

Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ανάγνωση ως δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και συνεπώς λαμβάνει κάθε φορά το σχήμα του περιέχοντος χώρου. Να ένας τολμηρός παραλληλισμός που αναδεικνύει την ευμεταβλητότητα της αναγνωστικής δραστηριότητας.

Οι συνεντεύξεις σε βάθος (in-depth interview) αποτελούν την κύρια πηγή δεδομένων που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα έρευνα η οποία αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης μελέτης για τις αναγνωστικές πρακτικές και τις χρήσεις βιβλίων από είκοσι ένα άτομα αστικής μεσαίας τάξης σε τρεις ελληνικές πόλεις. Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν κατά το διάστημα 2012-2013 δια ζώσης στην Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη και τη Μυτιλήνη. Η συμμετοχή των υποκειμένων έγινε με την τεχνική δειγματοληψίας «χιονοστιβάδα», μια μη πιθανοτική μέθοδο

δειγματοληψίας που χρησιμοποιείται στην έρευνα πεδίου κατά την οποία κάθε άτομο που συμμετέχει στις συνεντεύξεις καλείται να προτείνει άλλα άτομα να συμμετάσχουν στην έρευνα (Babbie 2011, σ. 292, Goodman 1961). Κατά συνέπεια, τα συγκεκριμένα κριτήρια καθορίστηκαν από τους ίδιους τους συμμετέχοντες, με πρωταρχική προϋπόθεση να είναι κάποιος «αναγνώστης» ή, πιο συγκεκριμένα, «φιλιαναγνώστης» ή «βιβλιόφιλος». Η δειγματοληψία χιονοστιβάδας αναγνωρίζει τη σημασία του κοινωνικού δικτύου και των σχέσεων για τη δημιουργία ουσιαστικών συνδέσεων με τους συμμετέχοντες. Η μελέτη αυτή αναδεικνύει τους τρόπους με τους οποίους η ανάγνωση συνδέει τους ανθρώπους (Barton & Hamilton 1998, σ. 16) αποκαλύπτοντας ένα αναδυόμενο δίκτυο «αναγνωστών». Τα ονόματα των υποκειμένων που αναφέρονται είναι ψευδώνυμα. Η ηλικία, η απασχόληση και η κατάσταση ζωής, όπως ήταν κατά την περίοδο των συνεντεύξεων, παρατίθενται στην συνέχεια συνδεδεμένα με τα αποσπάσματα λόγου των αναγνωστών/τριών.

Η συνέντευξη σε βάθος αποτελεί ποιοτική ερευνητική τεχνική που περιλαμβάνει εντατικές ατομικές συνεντεύξεις με ένα μικρό αριθμό συνομιλητών για να διερευνηθούν οι οπτικές τους για μια συγκεκριμένη ιδέα ή κατάσταση (Gibbs, 2008). Στη συγκεκριμένη έρευνα οι συνεντεύξεις σε βάθος σχεδιάστηκαν για να επιτρέπουν στα υποκείμενα της έρευνας να εκφράζονται ελεύθερα όσο το δυνατόν περισσότερο όταν συζητούν τις εμπειρίες, τις απόψεις και τις αναμνήσεις τους. Οι συνεντεύξεις ήταν μη δομημένες, χωρίς προκαθορισμένες ερωτήσεις, αλλά ακολουθούν τον «συνήθη χαρακτήρα της εθνογραφικής συνομιλίας που έγκειται στην ένταση μεταξύ της «φυσικότητας» και της «ενορχήστρωσης» μιας καλής συνομιλίας όπως εννοούνται σε εθνογραφικό πλαίσιο (Madden, 2010, σ. 65). Αυτό επέτρεψε στα υποκείμενα να πουν τις ιστορίες που σχετίζονται με την ανάγνωση που ήταν σημαντικές για αυτά, αντί να απαντούν σε προκαθορισμένες ερωτήσεις (Barton & Hamilton, 1998, σ. 64). Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης ωστόσο, σε ορισμένα σημεία, αναδύονταν ερωτήσεις που κρίθηκε σκόπιμο να τεθούν καθώς θα εμπλουτίζαν ή θα αναβάθμιζαν τα δεδομένα. Όποτε συνέβαινε αυτό ήταν με ιδιαίτερη προσοχή στο απρόσκοπτο της αφήγησης των υποκειμένων. Κατά περίπτωση οι ερωτήσεις αυτές μπορεί να απευθύνονταν σε περιγραφικό επίπεδο (*πώς αντιλαμβάνεσαι*), σε δομικό επίπεδο (*ποια η σχέση*) ή να επιχειρούσαν συγκρίσεις (*ποια διαφορά*) (McCurdy, Spradley και Shandy 1972:178-179).

Απώτερος στόχος ήταν να αναδειχθούν ποιοτικά εθνογραφικά δεδομένα που θα βοηθήσουν στην κατανόηση το βαθύτερου νοήματος που κατέχει η ανάγνωση στις ζωές των υποκειμένων. Συνθέτοντας και αναλύοντας τα δεδομένα αυτά, σκοπός της έρευνας είναι να αποκτήσει μια βαθιά κατανόηση της εγγενούς σημασίας της ανάγνωσης στη ζωή των ερωτηθέντων, καθώς και

να διερευνήσει την αυτοβιογραφική εξέλιξη των αναγνωστικών τους εμπειριών (Mason 2011: 175).

Το σχέδιο της συνέντευξης επικεντρώθηκε σε θεματικές περιοχές. Ακολούθησε θεματική ανάλυση με στόχο τον εντοπισμό και την ανάπτυξη θεμάτων που προκύπτουν απευθείας από τα ποιοτικά δεδομένα. Η θεματική ανάλυση επέτρεψε μια διερευνητική προσέγγιση για την κατανόηση των δεδομένων (Mason 2002). Οι θεματικές περιοχές διερευνούν τις συμφραζόμενες πτυχές της ανάγνωσης, συμπεριλαμβανομένης της εμφάνισής της σε συγκεκριμένους θεσμούς, τοποθεσίες και χρονικές περιόδους. Μέσα από τις θεματικές περιοχές η ανάλυση εμβαθύνει σε απτές εκφράσεις της ανάγνωσης, όπως προσωπικές εμπειρίες ή αναμνήσεις, και εξετάζει τις σχέσεις που καλλιεργεί η ανάγνωση. Μερικοί από τους κύριους τομείς που διερευνήθηκαν στις συνεντεύξεις ήταν οι εξής: αξίες και στάσεις που σχετίζονται με την ανάγνωση, τις αναγνωστικές πρακτικές, τα βιβλία (ως αντικείμενα/περιεχόμενο), τους χώρους ανάγνωσης και τις αυτοβιογραφικές ιστορίες σχετικά με την ανάγνωση και τα βιβλία.

Αρχικά η συζήτηση εστιάζει στον ιδιωτικό χώρο, χώρο συλλογής των βιβλίων και περιγράφει τα ζητήματα που σχετίζονται με την ιδιοκτησία τους και αναζητά νοηματοδοτήσεις της προσωπικής βιβλιοθήκης. Στη συνέχεια, στρέφεται στην προβληματοποίηση χώρων της ανάγνωσης όπως αναδύονται στον λόγο των πληροφορητών επιχειρώντας την ανάδειξη πρακτικών και σκέψεων που φαίνεται πως θέτουν ζητήματα για το χώρο. Η συζήτηση φέρνει επίσης στο προσκήνιο τη διερεύνηση των σχέσεων των υποκειμένων με τον χώρο της βιβλιοθήκης ως θεσμικού οργάνου. Αυτό προσφέρει στοιχεία για να συζητηθεί ο ρόλος ηγεμονικών μορφών ανάγνωσης σε σχέση με τις πρακτικές των αναγνωστών/τριών.

3. Χώροι και σωματοποιημένη ανάγνωση: από την ιδιωτική στη δημόσια σφαίρα

Η ανάγνωση είναι μία υλική δραστηριότητα που αφορά το σώμα και εγγράφεται σε ένα χώρο και σε μία σχέση με τον εαυτό και τους άλλους (Σιδηροπούλου, 2015). Για τη βαθύτερη κατανόηση της φαινομενολογίας της ανάγνωσης η χωρική τοποθέτηση του σώματος που διαβάσει έχει ιδιαίτερη σημασία (Colclough, 2011, σ. 99). Εδώ θα εστιάσουμε στη σημασιοδότηση του χώρου στον οποίο κινείται η ανάγνωση εγγράφοντας την εμπειρία στον χώρο, προσδίδοντας νόημα και μεταμορφώνοντάς τον σε «αναγνωστικό». Σε αυτή τη διαδικασία τα υποκείμενα συνάπτουν σχέσεις με τις τοποθεσίες που καταλαμβάνουν αλλά και με μνήμες που εμπλέκουν ανθρώπους και γεγονότα. Ένας χώρος, άλλωστε, αποκτά νόημα, σημασία και συνδέσεις μέσα από ανθρώπινες δραστηριότητες, αναμνήσεις και πολιτιστικές

πρακτικές. Συνδέεται με μια αίσθηση ταυτότητας, ιστορίας και συναισθήματος. Συνεπώς, μπορεί να γίνει κατανοητός ως η βιωμένη εμπειρία και ερμηνεία με την οποία εμποτίζεται από άτομα ή κοινότητες.

Εθνογραφικές μελέτες του υλικού πολιτισμού που αφορούν συναφή θέματα, ασχολούνται με τον τρόπο που οι χώροι εμπεριέχουν παράγουν και αναπαράγουν, αλλάζουν και τροποποιούν την προσωπική και κοινωνική εμπειρία. Μία αντίληψη της έννοιας του χώρου που έχει επηρεάσει την ανθρωπολογική προοπτική καθιερώνει ο Lefebvre (Outhwaite, 2003, σ. 654, Moran, 2005, σ. 116) που ισχυρίζεται ότι ο τόπος που διεξάγεται ή υπάρχει κάτι κατασκευάζεται από χωρικές πρακτικές και αναπαραστάσεις. Μπορούμε να θεωρήσουμε την πρακτική του χώρου ως «μία διαλεκτική διάδραση», ενώ η αναπαράσταση του χώρου, από την άλλη πλευρά, αποτελείται από κυρίαρχες συζητήσεις, οι οποίες «προσδιορίζουν τι βιώνουμε, τι αντιλαμβανόμαστε και τι σκεφτόμαστε». Οι αναπαραστάσεις του χώρου είναι εκεί που βιώνεται η καθημερινότητα, εκεί που τα υποκείμενα τοποθετούν τις εμπειρίες τους (Lefebvre, 1991).

Η υλική και εννοιολογική παραγωγή των χώρων ανάγνωσης, όπως συζητείται από τους αναγνώστες/τριες στην παρούσα έρευνα, συσχετίζεται με το παραπάνω θεωρητικό πλαίσιο. Οι συνομιλητές/τριες αναφέρονται σε διαδικασίες όπου η αναγνωστική εμπειρία προσαρμόζεται μέσω του σώματος στον χώρο που συμβαίνει ή/ και συμμορφώνεται με υποδείξεις, οδηγίες, εντολές που υποβάλλονται ή επιβάλλονται από τους ίδιους τους χώρους. Για να καταλάβουμε τη δυναμική μας κάνουμε έναν ίσως τολμηρό παραλληλισμό που αναδεικνύει όμως την ευμεταβλητότητα της αναγνωστικής δραστηριότητας. Θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι η ανάγνωση ως δραστηριότητα χαρακτηρίζεται από ρευστότητα και συνεπώς λαμβάνει κάθε φορά το σχήμα του περιέχοντος χώρου.

Αναζητώντας τις κατάλληλες συνθήκες, ή αλλιώς την κατάλληλη «ατμόσφαιρα» (Latour, 2007), ορισμένοι θεωρούν το σπίτι τους ή την εγγύς επέκτασή του, όπως το μπαλκόνι τους για παράδειγμα, τον πιο κατάλληλο χώρο για διάβασμα. Η ιδιωτική σφαίρα εξάιρεται για την καταλληλότητά της όσον αφορά την αναγνωστική δραστηριότητα. Ελλείπεται κοινωνικότητας, δεν έχει επίσημο χαρακτήρα συνεπώς θεωρείται μία ξεκούραστη δραστηριότητα με την οποία απολαμβάνει κανείς τον χώρο του σε μία σχέση αλληλεπίδρασης με την απόλαυση της ανάγνωσης. Ο κοινωνικός χαρακτήρας της δημόσιας σφαίρας αντιμετωπίζεται ως εμπόδιο στην προσήλωση για τον Νικηφόρο, πενήτα ετών πανεπιστημιακό, που ζει με την σύζυγό του στην Αθήνα. Μάλιστα, για τον ίδιο το διάβασμα εκτός ιδιωτικής σφαίρας ερμηνεύεται ως μία μορφή επίδειξης:

Διαβάζω στο σπίτι, σπανίως σε καφέ και έξω. Το διάβασμα είναι επαγγελματικό και άρα πρέπει να γίνεται στο γραφείο, στους χώρους εργασίας, το δε άλλο είναι ιδιωτικό και θεωρώ ότι πρέπει και εκείνο να γίνεται στο σπίτι και ακόμα σε πιο ιδιωτικούς χώρους όπως είναι σε μένα το κρεβάτι ή ένας καναπές. (...) Θεωρώ ότι το διάβασμα έξω, κατά την άποψή μου, γίνεται μόνο για λόγους επίδειξης... δεν μπορώ να διαβάσω έξω! (Νικηφόρος)

Στο μπαλκόνι διαβάζω αρκετά. Όταν είμαι στο σπίτι ο χώρος που θα διαλέξω είναι το μπαλκόνι. Μ' αρέσει που είναι εξωτερικός χώρος, μ' αρέσει ο φωτισμός... Νομίζω το φως είναι το κύριο. Αλλά κι οι καρέκλες που έχουμε στο μπαλκόνι. (Γελάει) Είναι αναπαυτικές. (Έλλη, τριάντα ετών, μένει με τον σύντροφό της στην Αθήνα, υπεύθυνη γραφείου σε Πανεπιστημιακό Πρόγραμμα)

Δεν πρέπει να υποθέσουμε όμως, ότι το σπίτι δεν μπορεί να αποτελέσει πηγή πολλαπλών αποσπάσεων, όπως επισημαίνει ο Αντώνης, τριάντα δύο ετών, που ζει στη Θεσσαλονίκη και είναι υποψήφιος διδάκτορας Πολιτικών Επιστημών. Παρακάτω, μου εξηγεί τις λεπτές αποχρώσεις στις μεταβολές που αντιλαμβάνεται στην «ατμόσφαιρα», μετά από απαιτητικό και πολύωρο διάβασμα στο σπίτι. Όταν οι συνθήκες δεν είναι πλέον κατάλληλες, χρειάζεται συνήθως να αλλάξει περιβάλλον πηγαίνοντας σε ένα καφέ πολλές φορές για να συνεχίσει τη μελέτη.

Όταν –που έχει τύχει λόγω των σπουδών- διαβάζω πάρα πάρα πολύ και όλη η μέρα φεύγει με διάβασμα, από ένα σημείο και μετά αν έχει αυτό το καταναγκαστικό... αρχίζουν να σ' ενοχλούν ή να επηρεάζουν την απόδοσή σου μικρές λεπτομέρειες νομίζω. Δηλαδή τι θερμοκρασία θα έχει το δωμάτιο... γιατί είναι ο χώρος που κάθεσαι όλη την ημέρα και καμιά φορά είναι πολύ ανυπόφορο και σωματικά και ψυχικά –ιδίως όταν πρέπει να διαβάσεις κάτι που δεν θέλεις. Και έχω συνειδητοποιήσει ότι βοηθάνε πάρα πολύ οι κατάλληλες συνθήκες, ώστε να είναι ποιοτική η ανάγνωση.

4. Βιβλιοθήκες: ο κατ' εξοχήν χώρος ανάγνωσης

Αν αυτά συμβαίνουν στη σφαίρα της ιδιωτικότητας, ας δούμε τώρα πώς κατασκευάζεται η αναγνωστική δραστηριότητα μέσα σε συγκεκριμένους θεσμοθετημένους χώρους, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον στο παράδειγμα της βιβλιοθήκης. Μέσα από την υλικότητα του αλλά και την οργάνωσή του ένα κτήριο επιδρά στην κίνηση των ανθρώπων μέσα σε αυτό και στην ανθρώπινη συμπεριφορά, δημιουργώντας ένα πλαίσιο εμπειρίας και αποθαρρύνοντας κάποιες μορφές κοινωνικής επαφής ενώ ενθαρρύνει άλλες. Η βιβλιοθήκη

είναι ένας χώρος ειδικός, αφιερωμένος στην ανάγνωση, ένας από τους λίγους τόπους όπου η ανάγνωση είναι μία συγχρονική συλλογική ασχολία. Μέσα από την οργάνωση και τη ρύθμιση του χώρου, του χρόνου και των κινήσεων τα σώματά μας εκπαιδεύονται διαμορφώνονται από κυρίαρχες ιστορικά μορφές χρήσης της βιβλιοθήκης ενώ οι οδηγίες για τη χρήση της ίδιας της βιβλιοθήκης -κανόνες προκειμένου να συντηρηθούν συλλογές που προορίζονταν για κοινή χρήση (Saenger, 1997)- επιτείνουν την αίσθηση ελέγχου και ρύθμισης¹.

Υπό την έννοια της ετεροτοπίας του Foucault η βιβλιοθήκη θα μπορούσε να προσδιοριστεί ως «ένας τόπος που συγκεντρώνει όλους τους χρόνους και που θα είναι ο ίδιος εκτός χρόνου και στο απυρόβλητο του χρόνου» (Φουκώ, 1984). Οι ετεροτοπίες συνδέονται με ετεροχρονισμούς. Η ετεροτοπία ξεκινάει να λειτουργεί πλήρως όταν οι άνθρωποι βρίσκονται σε ένα είδος απόλυτης ρήξης με τον παραδοσιακό τους χρόνο. Μια πλήρης συζήτηση για την ετεροτοπία ωστόσο βρίσκεται πέρα από το πεδίο αυτής της μελέτης. Υποδεικνύεται όμως το γενικότερο περίγραμμα μιας τέτοιας σύνδεσης καθώς δίνεται έμφαση σε εκείνες τις στιγμές που οι αναγνώστες/τριες νοηματοδοτούν το χαρακτηριστικό της ρήξης με τον παραδοσιακό χώρο και τον χρόνο ως ιδιαίτερα γοητευτικό στοιχείο. Η συσχέτιση τονίζεται ιδιαίτερα όταν η βιβλιοθήκη ανταποκρίνεται σε παραδοσιακές αναπαραστάσεις (ξύλινη, παλιά κτλ). Η ατμόσφαιρα της βιβλιοθήκης όπου φυλάσσονται βιβλία άλλων εποχών δημιουργεί μία αίσθηση προστασίας. Στη δημιουργία αυτού του κλίματος συντελεί η παλιά κατασκευή, η φτιαγμένη από ξύλο, τα μικρά πράσινα πορτατίφ. Οι πολύ μοντέρνες βιβλιοθήκες –οι ‘τέλειες’– παρουσιάζονται κρύες και κατά κάποιο τρόπο δεν παρέχουν αίσθηση προστασίας (Eco, 2012, σ. 306).

Και στο πανεπιστήμιο ήταν δύο βιβλιοθήκες, μία ήταν πολύ παλιά και μία μοντέρνα φωτεινή και διάβαζα καλύτερα στην άλλη, την παλιά...που δεν πήγαινε σχεδόν κανείς. Αλλά ήταν πάρα πολύ ωραία. Ήταν σα να ήσουνα πώς να σου πω...ήταν σε άλλο κόσμο. Ένωθεσ ότι ήσουνα... δεν είχε πολύ κόσμο, ήταν λίγο το παλιό το πανεπιστήμιο, τα χαμηλά φώτα, έτσι σκοτεινά... ήταν ωραία, μ' άρεσε εκεί. Εκεί μπορούσα και διάβαζα! (Μυρτώ, τριάντα πέντε χρονών, μεγαλωμένη στο Λονδίνο από Έλληνες γονείς, δουλεύει σε ιδιωτικό σχολείο στην Αθήνα)

Όμως, το χαρακτηριστικό των ετεροτοπιών που επισημαίνουν περισσότερο οι πληροφορητές/τριες δεν είναι αυτό, αλλά ιδίως το γεγονός της ύπαρξης ενός συστήματος ανοίγματος και κλεισίματος το οποίο ανταποκρίνεται σε συγκεκριμένους τρόπους επιτέλεσης και πρόσβασης (Φουκώ, 1984). Οι πληροφορητές προβάλλουν αντιστάσεις στην κατασκευή της

¹ Βλ. χαρακτηριστικά: «Κανονισμός 36ος: Οι αναγνώστες δεν επιτρέπεται να κυκλοφορούν ξυπόλητοι στη Βιβλιοθήκη». University of Cambridge, Moore Library.

αναγνωστικής δραστηριότητας με ένα συγκεκριμένο τρόπο που γίνεται στο πλαίσιο της βιβλιοθήκης. Εντοπίζουν ποικίλους λόγους για τους οποίους απέχουν από ένα χώρο όπου η μορφή ανάγνωσης πρέπει να υπακούει σε οριοθετήσεις. Το κοινωνικό πλαίσιο και η ιδέα πολλών ατόμων που διαβάζουν ταυτόχρονα στον ίδιο χώρο, είναι βασικά στοιχεία που αποθαρρύνουν τον Νικηφόρο. Επιπρόσθετα, ο Άρης, είκοσι εννέα ετών που διδάσκει μουσική σε δημοτικό σχολείο αναφέρει ως εμπόδιο τις συνθήκες θερμοκρασίας που επικρατούν ώστε να επιτείνουν την τάση του για ύπνο. Εν τέλει, και οι δύο κάνουν λόγω για μη-ποιοτική ανάγνωση στον χώρο της βιβλιοθήκης.

Θεωρώ ότι είναι λίγο καλύτερο από το διάβασμα της τουαλέτας. Γιατί είναι πρόσκαιρο διάβασμα. Είναι λίγο καλύτερο ή ίσως αρκετά καλύτερο αλλά δεν έχει καμία σχέση με το διάβασμα του σπιτιού. Αλλά δεν έχει καμία σχέση, το άλλο είναι πρόσκαιρο διάβασμα (...) Δεν αισθάνομαι πολύ άνετα, γιατί είναι ο χώρος πολλών ανθρώπων, αλλά όταν αρχίζω και εμπλακώ στο διάβασμα ξεχνάω αυτό το γεγονός και διαβάζω. Πάντως δε με παροτρύνει σε καμία περίπτωση. (Νικηφόρος)

Βαριέμαι. Δεν ξέρω γιατί. Με πιάνει νύστα στις βιβλιοθήκες... Ζέστη! Έχει ζέστη στις βιβλιοθήκες. Πολύ ζέστη στις βιβλιοθήκες! (Άρης)

Η ησυχία που επιβάλλεται στους χώρους της βιβλιοθήκης για να προστατεύσει τη διάσπαση προσοχής των αναγνωστών/τριών και η ιδέα της βιβλιοθήκης ως ησυχαστηρίου (Saenger, 2006, σ. 171) φαίνεται ότι δυσχεραίνει την ανάγνωση ορισμένων πληροφορητών/τριών. Ορισμένοι αναγνώστες/τριες, όπως ο Κυριάκος και η Έλλη, θεωρούν την επιβεβλημένη ησυχία ως αποτρεπτικό παράγοντα για μια αποδοτική ανάγνωση. Η «αφύσικη» απουσία θορύβου, η απουσία κίνησης και δράσης λειτουργεί παραδόξως για κάποιους αναγνώστες παρεμποδιστικά στη συγκέντρωση υπενθυμίζοντας τους κάθε στιγμή την καταστολή τους.

Αισθανόμουν λίγο άσχημα γιατί όλος ο κόσμος που πήγαινε εκεί για να διαβάσει, έπρεπε να διατηρήσει μια εξαναγκασμένη ησυχία και το θέμα με τις βιβλιοθήκες... δεν μπόρεσα ποτέ να συγκεντρωθώ, να διαβάσω ουσιαστικά, γιατί όταν έχεις ένα σταθερό ήχο δεν σ' ενοχλεί. Ενώ απ' την απόλυτη ησυχία το να πέσει ένα μολύβι είναι ήχος εκείνη τη στιγμή. Δηλαδή, έχεις σκαμπανεβάσματα...ο ήχος του δρόμου που είναι σταθερός είναι ζzzzzzzzzzz και δεν αλλάζει γιατί είναι ζzzzzz. Με βοηθάει περισσότερο να συγκεντρωθώ. Στην απόλυτη ησυχία, το να κάνεις αυτό και να ακουστεί, ταραξεί κάτι. (Κυριάκος, τριάντα χρονών, ζει στη Θεσσαλονίκη με τη σύντροφό του, δουλεύει ως υπάλληλος σε κεντρικό βιβλιοπωλείο της πόλης)

Ενώ μ' αρέσει το περιβάλλον της βιβλιοθήκης, δυσκολεύομαι να νιώσω οικεία. Δε νιώθω καθόλου οικεία... αυτή η ησυχία η οποία όμως μπορεί να διαταραχθεί κι από κάτι τελείως άσχετο... δεν ξέρω. Δε μου δημιουργεί καθόλου συνθήκες τέτοιες που να μπορώ να συγκεντρωθώ. Δεν μ' αρέσει. (...) Που σε παρατηρούν. Ενώ στο μετρό, νιώθω ότι γίνομαι λίγο απαρατήρητη με το βιβλίο. Ενώ στη βιβλιοθήκη νομίζω ότι είναι πολύ κοινωνικό... Τώρα θα μαζευτούμε εδώ να διαβάσουμε, αλλά θα κοιταχτούμε και λίγο. Δεν μου αρέσει, όχι. (Έλλη)

Ένας επιπρόσθετος λόγος για τον οποίο η ανάγνωση θεωρείται λιγότερο αποδοτική ή ποιοτική από πολλούς συνομιλητές, προκύπτει από τον κοινωνικό παράγοντα όπως θίγει παραπάνω η Έλλη μιλώντας για την παρατήρηση, το βλέμμα που ευνοεί η ακινησία και η έντονη οπτική δραστηριότητα σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη. Το θέμα αυτό απασχολεί και επανέρχεται και σε άλλες συνομιλίες. Ο Άρης είναι ιδιαίτερα επικριτικός, καθώς θεωρεί ότι πολλοί χρησιμοποιούν τη βιβλιοθήκη ως χώρο με την επίφαση ανάγνωσης και με μόνο σκοπό την κοινωνική επαφή. Η Θάλεια, παρουσιάζεται περισσότερο μετριοπαθής, αλλά ωστόσο συντείνει στην άποψη ότι δεν λειτουργεί κανείς μόνο “αναγνωστικά” στη βιβλιοθήκη αλλά περισσότερο κοινωνικά.

Στις βιβλιοθήκες γενικά νιώθω άβολα. Νιώθω να σηκωθώ να φύγω από κει πέρα. Άκου, θα σου φανεί παράξενο και άσχημο αλλά, νομίζω ότι υπάρχει πάρα πολύ μεγάλη υποκρισία στις βιβλιοθήκες! Δεν μπορώ να καταλάβω γιατί να πρέπει κανείς να πάει σε μια βιβλιοθήκη για να διαβάσει. Καταλαβαίνω γιατί να πάει να δανειστεί ένα βιβλίο από κει, αλλά ας πούμε θεωρώ ότι εκεί πάει ο κόσμος για να τον δουν! (...) Νομίζω ότι εκεί πάει κανείς για να ζευγαρώσει. Κι αυτούς που δεν παραδέχονται ότι πάνε κάπου για να ζευγαρώσουν, εγώ τους αντιπαθώ πάρα πολύ. (Άρης)

(...) όσες φορές έχω βρεθεί σε βιβλιοθήκη στο παρελθόν, κυρίως στα χρόνια του πανεπιστημίου –πάντα ασχολιόμουν με το τι κάνουν οι γύρω μου–δηλαδή ακόμα κι αν δεν ήθελα τελικά έβλεπα πάντα τι κάνουν οι άλλοι, έψαχνα να βρω γνωστούς... με αποσπούσε πάρα πολύ αυτό, δε διάβαζα... (Θάλεια, τριάντα τεσσάρων χρονών, φαρμακοποιός, ζει με τους γονείς της στη Θεσσαλονίκη.)

Οι περισσότεροι/ες από τους/τις πληροφορητές/τριες δεν νιώθουν ότι δεν μπορούν να ασκήσουν τις ιδιωτικές πρακτικές ανάγνωσης σε έναν κοινό χώρο ανάγνωσης που υπόκειται σε ρυθμίσεις, όπως η βιβλιοθήκη. Ένας λόγος που απορρίπτουν την ανάγνωση στον χώρο της βιβλιοθήκης είναι γιατί δίνουν προτεραιότητα στην απόλαυση της ανάγνωσης, η οποία συνεπάγεται μια μορφή ελευθερίας, μη ορατή συνήθως στη δημόσια σφαίρα. Σε αυτό το

πλαίσιο, παραδοσιακές αξίες που συνδέονται με κανονισμούς της βιβλιοθήκης καταρρίπτονται σε μία σφαίρα που δεν υπόκειται σε πλαίσιο έξωθεν ελέγχου, όπως συμβαίνει στη βιβλιοθήκη.

Δεν μου έρχεται να διαβάσω στη βιβλιοθήκη... Γιατί δεν είμαι μόνη! (Χριστίνα, πενήντα ετών, ζει στην Αθήνα, διδάσκει στην Τριτοβάθμια Εκπαίδευση)

Δε θέλω να το κάνω. Γιατί καταρχήν μπορούν να κοιτάν' οι άλλοι τι διαβάζω και δε μ' αρέσει αυτό. Δε μ' αρέσει να βλέπει ο άλλος τι διαβάζεις. (Μάριος δεκαεννέα χρόνων, φοιτητής σε Σχολή Κινηματογράφου)

Η άσκηση της εξουσίας που συνθέτουν οι ρυθμίσεις της βιβλιοθήκης γίνεται μέσω της επιτήρησης. Ο Foucault ορίζει την επιτήρηση ως *«ένα σύνολο δράσεων πάνω σε δυνατές δράσεις –ενεργεί στο πεδίο δυνατότητας όπου έρχεται να εγγραφεί η συμπεριφορά των δρώντων υποκειμένων»*– συμπληρώνοντας ότι *«παρακινεί, επάγει, εκτρέπει, διευκολύνει ή κάνει κάτι πιο δύσκολο, διευρύνει ή περιορίζει, καθιστά κάτι περισσότερο ή λιγότερο πιθανό. Οριακά εξαναγκάζει ή εμποδίζει απόλυτα»* (Φουκώ, 2008, σ. 92). Ο Lyons (2012) ισχυρίζεται ότι το μοντέλο επιτήρησης ήταν το ίδιο στις βιβλιοθήκες της Αγγλίας του 19^{ου} αιώνα όπως αυτό που περιγράφει ο Foucault για τις φυλακές. Μάλιστα, κάνει λόγο και για *“αρχιτεκτονικό εκφοβισμό”* τον οποίο ανέδυε η νεοκλασική αρχιτεκτονική των βιβλιοθηκών που δομούσε ένα -όχι και τόσο φιλόξενο- περιβάλλον για τους αναγνώστες εργατικής τάξης.

Με τί-πο-τα δεν μπορώ να διαβάσω σε βιβλιοθήκη, γιατί αν και εγώ είμαι ήσυχος άνθρωπος όταν διαβάζω δεν κάνω φασαρία, όταν μου επιβάλλουν την ησυχία και υπάρχει γύρω κόσμος που του έχει επιβληθεί η ησυχία και να είναι μετρημένες οι κινήσεις τους... αυτό με καταπιέζει αφόρητα. Μπορώ να πάω να διαλέξω ένα βιβλίο από εκεί, και να το διαβάσω στον χώρο μου. (Βίκτωρας, τριάντα πέντε, διδάσκει Πληροφορική σε δημοτικό σχολείο)

Στον αντίποδα βρίσκεται η απόλαυση της ανάγνωσης. Για τη Φωτεινή, που είναι δεκαεννέα ετών, είναι φοιτήτρια σχολής Πληροφορικής και ζει μεταξύ Θεσσαλονίκης και Ιωαννίνων, μία αναπαυτική θέση, μία ελευθερία κινήσεων και η ελευθερία του καπνίσματος συνθέτουν ένα πλαίσιο απόλαυσης το οποίο δεν μπορεί να υπάρξει στη βιβλιοθήκη.

Ε δεν, δεν... Δεν μπορείς να καπνίσεις, δεν μπορείς να βολευτείς καλά. Ξέρω εγώ είναι πολύ συγκεκριμένο το πώς θα διαβάσεις στη βιβλιοθήκη. Είναι προκαθορισμένο. Σου λέει αυτό είναι το τραπέζι σου, αυτή είναι η καρέκλα σου, αυτός είναι ο χώρος σου αυτό θα κάνεις, δεν μπορείς να το κάνεις κάπως αλλιώς.

Ίσως να μην έχουμε αγγίξει ακόμη την πρακτική αποαγιοποίηση του χώρου των βιβλιοθηκών και οι βιβλιοθήκες που έχουμε συνηθίσει ή οι αναπαραστάσεις τους να απέχουν λίγο από το πρότυπο του 15ου αιώνα, στον οποίο ήταν «ιερός χώρος κατάνυξης όπου πρέπει να επικρατεί

Ορισμένοι αναγνώστες/τριες θεωρούν την επιβεβλημένη ησυχία της Βιβλιοθήκης ως αποτρεπτικό παράγοντα για μια αποδοτική ανάγνωση. Η «αφύσικη» απουσία θορύβου, η απουσία κίνησης και δράσης λειτουργεί παραδόξως για κάποιους αναγνώστες παρεμποδιστικά στη συγκέντρωση υπενθυμίζοντάς τους κάθε στιγμή την καταστολή τους.

ησυχία» σύμφωνα με τους κανονισμούς της βιβλιοθήκης της Σορβόνης (Saenger, 2006, σ. 171). Οι πληροφορητές/τριες εν τούτοις, αμφισβητούν τον χώρο, αμφισβητώντας μέσα στις «ενδοθεσμικές» σχέσεις εξουσίας που οι θεσμοί δρουν ουσιαστικά με κανόνες ρητούς και άρρητους. Ουσιαστικά, αμφισβητούν τους κανόνες ενός συγκεκριμένου τύπου

ανάγνωσης απέχοντας, οι περισσότεροι, από το χώρο που προσδιορίζουν ως ζώνη ελέγχου, δηλώνοντας με την αποχή τους την απόρριψη της ισχύος και της “αξίας” του. Η αμφισβήτηση αυτή μπορεί να συσχετιστεί με ένα νέο «modus legendi» (τρόπος ανάγνωσης) του οποίου οι φορείς είναι κυρίως οι νεαροί αναγνώστες (Cavallo και Chartier (2008). Η ανάγνωση σε αυτό το νέο πλαίσιο «επιτρέπει» μια εντελώς ελεύθερη ατομική στάση (το να διαβάσει κανείς ξαπλωμένος στο πάτωμα, ακουμπισμένος στον τοίχο, κάτω ή πάνω από/στο το γραφείο) προκειμένου να διαμορφώσει έναν χώρο οικειότητας (Sidiropoulou, in press).

Σε αντιδιαστολή με τους περισσότερους πληροφορητές, η Ζωή, τριάντα ετών, φιλόλογος, που μένει με τους γονείς της στην Αθήνα, προσαρμόζεται πιο εύκολα στα δεδομένα. Κάνει, επίσης, λόγο για τη συλλογικότητα της αναγνωστικής εμπειρίας ως συντροφική σχέση. Φαίνεται ότι παρ’ ότι αναγνωρίζει την επιβολή των κανόνων που επικρατούν, τους στρέφει προς όφελός της. Για αυτό το λόγο επιλέγει συνειδητά την επιτήρηση, σε μία πολιτική εκμετάλλευσης των δεδομένων συνθηκών για την απόδοσή της. «Η βιβλιοθήκη συνεντίζει τους απείθαρχους αναγνώστες» φαίνεται να λέει «και εγώ ανήκω σε αυτή την κατηγορία». Αν και η ίδια θεωρεί ότι αξιοποιεί τις συνθήκες, μου δίνει την αίσθηση ότι πρόκειται απλώς για την εκλογίκευση μίας πλήρους εσωτερίκευσης, μία εξορθολογικευμένη πειθάρχηση.

Αυτό που μου αρέσει στη βιβλιοθήκη – επειδή έχω πρόβλημα με την προσοχή ιδιαίτερα όταν είμαι στο σπίτι, υπάρχουν τόσα άλλα πράγματα που θα μπορούσα να κάνω στο σπίτι από το να δουλέψω... Στη βιβλιοθήκη υπάρχει κοινωνικός έλεγχος. Δεν μπορείς να κάνεις σα χαζό! Πρέπει να είμαι ψιλο-ακίνητη, ψιλο-συγκεντρωμένη... Αν κοιτάς συνέχεια αλλού, θα ενοχλήσεις. Οπότε κατά κάποιο τρόπο η συνθήκη της

βιβλιοθήκης είναι «εσύ προσηλωμένος στο κείμενο». Κατά κάποιο τρόπο με περιορίζει αυτό. Όπως οι αποδεκτοί ήχοι στη βιβλιοθήκη δεν είναι ούτε τακούνια, είναι ας πούμε το πληκτρολόγιο, κάποιος να πληκτρολογεί... είναι ενοχλητικό αλλά είναι ένας αποδεκτός ήχος... Η αποδεκτή στάση στη βιβλιοθήκη είναι το να κάθεται να διαβάζεις. Επίσης, στη βιβλιοθήκη αισθάνομαι μια αλληλεγγύη, ότι υπάρχουνε και άλλοι οι οποίοι χρειάζεται να κάνουν ό, τι εγώ τώρα. Δηλαδή το κάνω κατά κάποιο τρόπο όταν θέλω να πειθαρχήσω τον εαυτό μου και δυσκολεύομαι. Όμως ποτέ δεν έχω τελειώσει ένα πρότζεκτ στη βιβλιοθήκη... πάω για λίγο μέχρι να συγκεντρωθώ και μετά συνεχίζω στο σπίτι.

Σε μία μάλλον αντίθετη εκτίμηση των ίδιων χαρακτηριστικών προχωρά ο Θωμάς, τριάντα πέντε χρονών, δημοσιογράφος που ζει στην Αθήνα. Η συλλογικότητα της ανάγνωσης, η επικέντρωση στο βιβλίο και η εναλλαγή αναγνωσμάτων σε κάτι περισσότερο ψυχαγωγικό είναι αιτίες που τον απομακρύνουν από τον χώρο μίας βιβλιοθήκης. Η ελευθερία της ανάγνωσης είναι αυτό που επιδιώκει για αυτό και προτιμάει ένα πιο χαλαρό περιβάλλον όπου ο ίδιος ρυθμίζει την ανάγνωσή του στους ρυθμούς που επιθυμεί.

Προτιμώ να πάω σε καφετέρια, και να μην είμαι σε περιβάλλον όπου όλοι διαβάζουν ή που το διάβασμα είναι επιτακτικό – τι άλλο να κάνεις στη βιβλιοθήκη θα διαβάσεις, ενώ στην καφετέρια μπορώ να το αφήσω το βιβλίο κάτω και να συνεχίσω να πίνω τον καφέ μου ή να χαζεύω ή να κάτσω να σημειώσω κάτι ή να βγάλω αθλητική εφημερίδα που στη βιβλιοθήκη μπορεί να φαινότανε παράξενο. (Θωμάς)

5. Αναγνώσεις εν κινήσει

Η μορφή του βιβλίου διευκολύνει τη μεταφορά του ως αντικειμένου και ενισχύει τις «μετατοπίσεις» της ανάγνωσης. Όπως σημειώνει η Ζωή *«θες ας πούμε να πας στο πάρκο, να είσαι κάπου χύμα, να είσαι στο λεωφορείο, να είσαι κλεφτά στη δουλειά... όπου και να βρίσκεσαι μπορείς να το ανοίξεις»*. Έτσι, η ανάγνωση εντοπίζεται σε διαφορετικούς τόπους σε μία προσπάθεια των πληροφορητών/τριών να αποφύγουν ρυθμίσεις του κοινωνικού περιβάλλοντος, σε μία αναζήτηση «περισσότερης» απόλαυσης όσο και σε μία προσπάθεια εκμετάλλευσης «κενών» χρόνων κατά τη διάρκεια της μέρας. Μπορούμε να πούμε ότι η ανάγνωση δεν έχει τόπο. «Ο τόπος του αναγνώστη δεν είναι εδώ ή εκεί, τούτος ή ο άλλος αλλά ούτε ο ένας ούτε ο άλλος, μέσα και συγχρόνως έξω» (Ντε Σερτώ, 2010, σ. 385).

Παίρνω το ποδήλατο συνήθως και πάω κάπου και διαβάζω... σε πάρκα ή στη θάλασσα. Αλλά πάντα έχω ένα βιβλίο μαζί μου – όπου και να πάω στην τσάντα έχω ένα βιβλίο. Αυτή τη στιγμή έχω μαζί μου «Βίνκελμαν ή Το Πεπρωμένο» του Ίσαρη.

Δηλαδή νομίζω ότι τα τελευταία δέκα χρόνια δεν υπάρχει μέρα που να μην έχω ένα βιβλίο στην τσάντα μου. Είναι για μένα κάτι σαν σύντροφος. Επειδή περπατάω πολύ και έχω μεγάλα κενά, και περνάω πολλές ώρες της μέρας μου εκτός σπιτιού, επειδή ακόμα δεν έχω φτάσει στον «οίκο» και τρέχω να σωθώ απ' τον εαυτό μου είμαι πολύ στη γύρα οπότε έχω πάντα ένα βιβλίο μαζί... (Τάσος, τριάντα τεσσάρων ετών, συγγραφέας, δουλεύει ως υπάλληλος σε θέατρο)

Τα βιβλία μπαίνουν σε τσάντες φεύγοντας για ένα προορισμό και αν δεν ανοιχτούν κατά τη διαδρομή, στο μετρό ή το λεωφορείο, ανοίγονται σε καφέ που παίζουν ήρεμη μουσική, σε παγκάκια και πάρκα. Αρκετοί από τους/τις πληροφορητές/-τριες μου μίλησαν επίσης, για το διάβασμα στην παραλία, στο πλαίσιο διακοπών. Ωστόσο, η Άννα, είκοσι εννέα ετών που διαμένει στην Αθήνα, αλλά έχει ως προσωρινή βάση την Κοζάνη καθώς εργάζεται ως συμβασιούχος αρχαιολόγος, θέτει πολύ εύστοχα την αστικότητα της αναγνωστικής εμπειρίας που παρακάτω θα δούμε να τοποθετείται στις δημόσιες συγκοινωνίες. Αυτού του τύπου η ανάγνωση σχετίζεται άμεσα με τα «μεγάλα κενά» που αναφέρει ο Τάσος, αντί για την εγγύτητα των αποστάσεων μίας επαρχιακής πόλης.

Σε μια μεγάλη πόλη νιώθω έχεις αυτό το στερεότυπο ή την εικόνα, ότι βγαίνεις σε έναν καφέ θα πιεις καπουτσίνο και θα διαβάζεις και θα ακούγεται τζαζ από πίσω και κάτι τέτοια... εντάξει. Ή παλιά στη Θεσσαλονίκη είχα μια ώρα κενό και πήγαινα και διάβαζα και μετά είχα μάθημα... ή άμα κάτσω να περιμένω κάποιον, άμα έχω κενό... Εδώ – στην Κοζάνη όχι τόσο, γιατί δεν υπάρχουνε τέτοια κενά! Όλα είναι δίπλα. Αλλά στην Αθήνα πάντα έχω ένα βιβλίο στην τσάντα...

Εκτός από τις ανταλλαγές βιβλίων και τη δράση που εντοπίζεται στη σφαίρα του σπιτιού, η Φωτεινή μου λέει ότι με το σύντροφό της πολλές φορές αναζητούν ένα «ωραίο μέρος για διάβασμα». Φαίνεται αρκετά περίπλοκο να συγκεντρωθούν όλα τα κριτήρια που συνθέτουν αυτό το «ωραίο μέρος». Όταν τη ρωτάω «πώς θα ήταν ένα ωραίο μέρος για να διαβάσεις;» μου δίνει την παρακάτω περιγραφή:

Ένα καφέ ήσυχο με χαλαρή μουσική που ο κόσμος που μαζεύει να είναι ήσυχος, να μη γίνεται πανικός. Δηλαδή δίπλα σου να μην είναι μια παρέα δεκαπέντε ατόμων που συζητάνε πολιτικά και βρίζονται... έχεις πάει ας πούμε στο «Ζώγια: Βιβλίο, Τσάι και Συμπάθεια»; Ε, πώς είναι εκεί, αλλά να μην είναι τόσο ξενέρωτος ο χώρος, να σ' αρέσει! Να επιτρέπεται το κάπνισμα οπωσδήποτε.

Τα κριτήρια του Άρη διαφοροποιούνται για ένα ιδανικό μέρος για ανάγνωση, με τη θέα να επιτείνει την απόλαυση, όπως σημειώθηκε και από άλλους/-ες πληροφορητές/-τριες, ενώ ο Κυριάκος έχει καταλήξει σε συγκεκριμένα καφέ χρίζοντάς τα «στέκια ανάγνωσης».

Μ' αρέσει να διαβάζω σε ωραία μέρη με ωραία θέα. Αυτό για να μη νιώθω ότι εκείνη την ώρα χάνω κάτι άλλο απ' τη ζωή μου. Δηλαδή, μ' αρέσει να διαβάζω στην ταράτσα. Με φόντο το ηλιοβασίλεμα, τέτοια... (Άρης)

Πηγαίνω σε καφέ, και σε συγκεκριμένα καφέ. Στη Θεσσαλονίκη είναι το «Palermo» ας πούμε που πάω και διαβάζω εκεί, ή στον «Λοξία». (Κυριάκος)

Αρκετοί πληροφορητές μίλησαν για ανάγνωση στις δημόσιες συγκοινωνίες κατά τη διάρκεια της μετακίνησής τους μέσα στην πόλη αλλά και για πιο μεγάλες αποστάσεις. Η σφαίρα των δημόσιων μεταφορών «είναι σήμερα ο κατεξοχόν χώρος όπου η έννοια δημόσιος χώρος διατηρεί ένα νόημα. Δημόσιος χώρος ως ο χώρος όπου όλος ο κόσμος διασταυρώνεται με όλο τον κόσμο, αλλά χώρος όπου διαμορφώνεται η κοινή γνώμη, ταυτίζεται σε μεγάλο βαθμό με τον χώρο των δημόσιων μεταφορών» (Auge, 2009, σ. 50). Το μετρό –και κατ' επέκταση οι δημόσιες μεταφορές– βρίθει «λεπτομερειών» που απευθύνονται στους άλλους, και αποτελεί ταυτόχρονα ένα ολικό κοινωνικό φαινόμενο και ένα μυθιστορηματικό κοίτασμα (ό.π.: 74).

Πιο πολύ έξω διαβάζω στο μετρό και στο λεωφορείο. Σε καφέ δεν πάω, γιατί νομίζω ότι στην Ελλάδα σε θεωρούν, ας πούμε, ψώνιο, αν το κάνεις. Νομίζω έξω όσο έχω δει είναι πολύ συνηθισμένο, πολύ δηλαδή και σε μετρό και σε καφέ πάρα πολύ.. Στην Ελλάδα το είχα κάνει δυο-τρεις φορές και δεν ξέρω με κοιτούσαν περίεργα... και θεωρείσαι έτσι εκκεντρικός, φαιδρός, γκέι αν είσαι άντρας... νομίζω ότι δεν είναι ανεκτικοί. (Σπύρος, τριάντα πέντε, παντρεμένος με τη Νεφέλη, έχουν μία κόρη και ζουν στην Αθήνα και στο Παρίσι).

Σπάνια διαβάζω σπίτι, διαβάζω πολύ συχνά όταν είμαι σε διαδρομές. Από δημόσια υπηρεσία μέχρι ταξίδι με τρένο, με αεροπλάνο...και μου αρέσει πολύ γιατί έχω κάτι σταθερό μπροστά μου και όλα γύρω κινούνται. Μ' αρέσει πάρα πολύ αυτό. Ή στο τρένο, 504 αμαξοστοιχία... τρελαίνομαι για φάση τρένο, ούτε καν σε πλοίο, σε τρένο! Είναι ο ρυθμός, το παράθυρο, το τούκου-τούκου... η εναλλαγή των τοπίων, το ότι δε φυσάει όπως στο πλοίο... (Σαβίνα, τριάντα ετών, δημοσιογράφος, δουλεύει για το Φεστιβάλ Θεσσαλονίκης και μένει μόνιμα στην Αθήνα).

Για την Έλλη η ανάγνωση στο μετρό είναι τακτικό φαινόμενο που γίνεται σε καθημερινή βάση στον δρόμο για τη δουλειά από την ανατολική Αττική προς το κέντρο της Αθήνας. Ο χώρος αλλά

και οι μετεπιβιβάσεις έχουν διαμορφώσει συγκεκριμένες αναγνωστικές πρακτικές που περιγράφει στη συνέχεια.

Μ' αρέσει να ολοκληρώνω ένα κεφάλαιο. Όταν πιάσω το βιβλίο, δε θέλω να αφήσω το κεφάλαιο στη μέση... Και γι' αυτό βλέπω σε ποια στάση είμαι, αν είμαι πολύ κοντά δεν ξεκινάω το επόμενο. Ή επίσης, κάποιες φορές υπάρχει ένα διάστημα στο κείμενο που είναι σα να τελειώνει η μία ιστορία και μετά ξεκινά μια επόμενη... έχει ένα μικρό κενό, χωρίς να αλλάζει κεφάλαιο. Σ' αυτό μπορεί να σταματήσω μερικές φορές όταν είναι ανάγκη... Αλλιώς δε θα σταματήσω. Επειδή περνάω πολύ χρόνο στο μετρό, για μένα είναι μια διέξοδος. Αξιοποιώ έναν κενό χρόνο διαβάζοντας – κάτι το οποίο με αποστασιοποιεί από τον χώρο στον οποίο βρίσκομαι. (Έλλη)

Λόγω των υψηλών γνωστικών απαιτήσεων της ανάγνωσης, ειδικά σε ένα δυναμικό κοινωνικό περιβάλλον όπως είναι η πόλη της Αθήνας για την οποία μιλά η Έλλη, οι αναγνώστες/τριες χρειάζεται να δημιουργήσουν χώρους στους οποίους η ιδιωτική εργασία μπορεί να προχωρήσει σχετικά απρόσκοπτα. Ο Goffman προσφέρει τον όρο «χώρος χρήσης» (use space) για να ορίσει την περιοχή που δημιουργείται γύρω από μια δραστηριότητα του σώματος, Αυτός ο χώρος χρήσης πρέπει να προστατευτεί από την εισβολή άλλων. Όμως τα όρια που δημιουργεί ο αναγνώστης είναι διαπερατά, όπως φαίνεται, εφόσον οι διαδικασίες αλληλεπίδρασης με τους άλλους και με τον κοινωνικό χώρο συνεχίζουν να υφίστανται. Ο λόγος των αναγνωστών/τριών αναδεικνύει πώς διαπραγματεύονται αυτά τα ρευστά όρια και πώς υπερασπίζονται τους χώρους ανάγνωσης καθώς υπερασπίζονται το δικαίωμά τους στην εσωτερικότητα, σε μια εμπειρία που δεν επιθυμούν να επιβλέπεται (Laughlin, 2016, σ. 118-119).

6. Βιβλιοπωλεία, αισθήσεις, λαθραναγνώσεις

«Όπως η θάλασσα έτσι και το βιβλίο είναι μια εξαιρετική μορφή του ανοικτού» λέει ο Recalcati (2022, σ. 16). Συνδέοντας αυτόν τον εύστοχο παραλληλισμό με την παρούσα προσέγγιση, το βιβλίο είναι ένα ιδιάζον αντικείμενο που κινείται στα όρια μεταξύ υλικού και διανοητικού στοιχείου. Αποτελεί αντικείμενο περιεκτικό και με ιδιαιτερότητες ενώ μία πρόσληψή του ως «ενιαίο» παραλείπει σημαντικές πτυχές του τι συμβαίνει όταν οι άνθρωποι το χρησιμοποιούν (Σιδηροπούλου, 2015). Την ίδια στιγμή το βιβλίο είναι και ένα προϊόν που έχει, συνήθως, εμπορική αξία. Το πιο αντιπροσωπευτικό μέρος όπου γίνεται η εμπορική συναλλαγή βιβλίων είναι τα βιβλιοπωλεία. Στη συνέχεια θα δούμε πώς αντιστρέφονται οι όροι με τακτικές και εναλλακτικές χρήσεις των βιβλίων-εμπορευμάτων προς όφελος της ανάγνωσης. Στην ίδια γραμμή με το λόγο περί αισθήσεων, ο Nancy υπερασπίζεται το βιβλιοπωλείο εν είδει αρωματοπωλείου ή ζαχαροπλαστείου: ένα εργαστήριο αρωμάτων και γεύσεων μέσω του

οποίου κάτι σαν άρωμα διανέμεται, κατανέμεται, γίνεται αισθητό. Επισημαίνει το γεγονός ότι ο αναγνώστης σε ένα βιβλιοπωλείο δεν διαβάζει, ή διαβάζει πολύ λίγο, αλλά ξεφυλλίζει, αναζητά και ψηλαφεί τον δρόμο του. Δεν καταβροχθίζει, αλλά δοκιμάζει, εισπνέει, μυρίζει (Nancy, 2009, σ. 38). Ακόμα και μόνο μέσω της αφής τα βιβλία επικοινωνούν με συγκεκριμένες εντυπώσεις του αναγνώστη: το βάρος, την υφή, ή την ευλυγισία με τα οποία κάποιος θεωρεί ότι μπορεί να διακρίνει τις διακυμάνσεις μιας φωνής (Nancy, 2009, σ. 38-40). Στο ίδιο κλίμα ο Eco (2012, σ. 314) διερωτάται ποιος από μας δεν έχει οσφρανθεί τη μυρωδιά των βιβλίων στα ράφια μεγάλων βιβλιοπωλείων. Ακόμα κι αν δεν ανήκουν σε μας είναι φορές που χαζεύουμε τα βιβλία με την ελπίδα ότι θα «αντλήσουμε» γνώση από όλα αυτά που δεν έχουμε διαβάσει και είναι γεμάτα με υποσχέσεις.

Παλιότερα, σε μία κουβέντα που είχα με μία γνωστή για το ποια βιβλιοπωλεία στο κέντρο της Αθήνας είναι πιο οικονομικά μου αποκάλυψε κάτι που μου έκανε ιδιαίτερη εντύπωση. Ότι κατά κάποιο τρόπο χρησιμοποιεί τα βιβλιοπωλεία σαν δανειστικές βιβλιοθήκες. Έτσι, καθώς «διαβάζει γρήγορα» αγοράζει μερικά βιβλία, τα ολοκληρώνει σε σύντομο χρόνο και τα επιστρέφει. Μου επισήμανε ότι κατά την ανάγνωσή της είναι ιδιαίτερα προσεκτική να μη τα φθείρει (π.χ. δεν τα ανοίγει πολύ κτλ). Σε διάστημα ενός μήνα –όσο λέει η απόδειξη ότι είναι το διάστημα που μπορείς να τα κρατήσεις σε περίπτωση αλλαγής– επιστρέφει στο βιβλιοπωλείο και τα αλλάζει με κάποια άλλα. Συνήθως δεν τα επιστρέφει όλα, κρατάει κάποια, αλλά ακόμα αν δεν θέλει κανένα μπορεί να κάνει επιστροφή χρημάτων. Πρόκειται για μία αναγνωστική πρακτική που σε κάθε περίπτωση αξιοποιεί το νόμιμο πλαίσιο. Έχοντας ακούσει την πρακτική αυτή παλιότερα, η πρακτική της Ευγενίας που είναι πάνω από τριάντα, παντρεμένη, ζει και εργάζεται σε ιδιωτικό σχολείο της Αθήνας ως καθηγήτρια Κλασικής Φιλολογίας, μου φάνηκε ότι στεκόταν στον αντίποδα. Σε μία άλλη λογική που αναδεικνύει τα βιβλιοπωλεία σαν χώρους ανάγνωσης λέει:

Στο Λονδίνο μ' άρεσε να διαβάζω σε bookshops. Καμιά φορά καθόμουν και διάβαζα.

Τα αγόραζα και καθόμουν και διάβαζα. Ήταν και μια καλή αρχή.

Στο ίδιο πλαίσιο, ο Βίκτωρας και η Σαβίνα συνδυάζουν, ενδεχομένως σε πιο ήπια μορφή, τις παραπάνω λογικές με την πρακτική της «λαθρανάγνωσης», όπως ο ίδιος ο Βίκτωρας ονομάζει. Η Σαβίνα εντοπίζει πότε άρχισε αυτή η πρακτική:

Μπορώ να περάσω χρόνο σε βιβλιοπωλείο όχι για να αγοράσω αλλά για να διαβάσω. Οπότε πολύ συχνά διαβάζω ποίηση στο πόδι. Παλιά όταν ήμουν μαθήτρια πήγαινα σε βιβλιοπωλεία και επειδή δεν είχα λεφτά για να αγοράσω, δεν είχα καθόλου λεφτά τότε γιατί δεν είχα εισόδημα, καθόμουν και διάβαζα ολόκληρα βιβλία σε συνέχειες.

Ο Βίκτωρας κατά τη διάρκεια της «λαθραίας ανάγνωσης» ενός εμπορεύματος που δεν έχει ακόμα αποφασίσει αν θα πληρώσει το αντίτιμο, διατηρεί τη συναίσθηση ότι πρόκειται για εμπόρευμα. Αλλά δεν είναι μόνο η εμπορική συναλλαγή, αυτή που τον δεσμεύει όσο η συναισθηματική ανάγκη.

Δεν μπορώ να το κάνω πολύ ώρα. Μπορώ να ανοίξω ένα βιβλίο σε κανα βιβλιοπωλείο αλλά δεν μπορώ να το κάνω πολύ ώρα, νιώθω ένα άγχος ότι κάτι πρέπει να γίνει με αυτό. Ήτάξει το διαβάζεις αλλά τι; Θα το πάρεις; Θα το αφήσεις; Τι θα το κάνεις;

7. Συζήτηση

Η έρευνα προσφέρει στη σύνθεση μιας συνολικής εικόνας της υποκειμενικής και βιωματικής δραστηριότητας της ανάγνωσης. Παρέχει επίσης σημαντικές γνώσεις σχετικά με την αμφισβήτηση κυρίαρχων αναγνώσεων, όπως εκφράζονται συνήθως από τις δημόσιες βιβλιοθήκες. Όπως αναδείχθηκε από την έρευνα οι περισσότεροι αναγνώστες/τριες προτιμούν ελευθερία κινήσεων και χώρους που επιτρέπουν την άσκηση προσωπικών πρακτικών σε σχέση με την ανάγνωση. Άλλοι στρέφονται σε «ανυπότακτες» μορφές ανάγνωσης, αντιστρέφοντας και χρησιμοποιώντας πολλές φορές θεσμούς προς όφελός τους.

Οι περισσότεροι αναγνώστες/τριες προτιμούν ελευθερία κινήσεων και χώρους που επιτρέπουν την άσκηση προσωπικών πρακτικών σε σχέση με την ανάγνωση. Άλλοι στρέφονται σε «ανυπότακτες» μορφές ανάγνωσης, αντιστρέφοντας και χρησιμοποιώντας πολλές φορές θεσμούς προς όφελός τους.

Μέσα από τα λόγια των αναγνωστών/τριών αποτυπώνεται ως ένα βαθμό η επικοινωνία της ιδιωτικής σφαίρας –όπου οι πληροφορητές/τριες συλλέγουν και διατηρούν τα βιβλία τους– με τον συχνά δημόσιο χώρο της ανάγνωσης επέτρεψε να αναδειχθούν σημεία συνοχής μεταξύ βιβλίων, αναγνωστών και αναγνωστικής δραστηριότητας υπό το πρίσμα του χώρου. Περνώντας από τις συλλογές που οριοθετούν τον ιδιωτικό χώρο σε άλλους χώρους ανάγνωσης διακρίνεται η αμφισβήτηση κυρίαρχων αναγνώσεων όπως εκφράζονται συνήθως από τις δημόσιες βιβλιοθήκες. Οι περισσότεροι προτιμούν ελευθερία κινήσεων και χώρους που επιτρέπουν την

άσκηση προσωπικών πρακτικών. Άλλοι στρέφονται σε «ανυπότακτες» μορφές ανάγνωσης, αντιστρέφοντας και χρησιμοποιώντας πολλές φορές θεσμούς προς όφελός τους.

Η έρευνα ακολούθησε την πορεία βιβλίων και αναγνώσεων σε μία σειρά τόπων, διαδρομών, χώρων που συνοδεύονται από δράσεις και πρακτικές και αφορούν άμεσα τη διάσταση της σωματικότητας της ανάγνωσης. Η “χαρτογράφηση” αποτυπώνει την επικοινωνία της ιδιωτικής σφαίρας –όπου οι πληροφορητές/-τριες συλλέγουν και διατηρούν τα βιβλία τους– με τον συχνά δημόσιο χώρο της ανάγνωσης. Αυτή τη λογική επιτρέπει να αναδειχθούν σημεία μιας βαθύτερης σύνδεσης μεταξύ βιβλίων, αναγνωστών και αναγνωστικής δραστηριότητας υπό το πρίσμα του χώρου. Οι πρακτικές αυτές βοηθούν να διαταραχθούν κυρίαρχες αναπαραστάσεις. Και είναι ακριβώς οι νοηματοδοτήσεις των πληροφορητών/τριών σχετικά με τον χώρο που κάνουν ακόμα περισσότερο ευκρινές ότι η ανάγνωση δεν είναι μόνο το διάβασμα, δεν είναι μόνο «ένα πράγμα» αυτό που γίνεται κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, αλλά πολλαπλές παράλληλες δράσεις, γεγονός που διευρύνει την έννοια της πληθυντικότητας της ανάγνωσης.

Ένα πεδίο που θα μπορούσε επίσης να διερευνηθεί εθνογραφικά είναι η αλλαγή των σύγχρονων βιβλιοθηκών προς ένα περισσότερο «φιλόξενο» περιβάλλον και η σταδιακή μετατροπή τους από χώρους ανάγνωσης βιβλίων σε χώρους ανοιχτούς σε διαφορετικές μορφές ανάγνωσης και αναγνωσμάτων πλαισιωμένες από ατμόσφαιρα ελευθερίας. Περαιτέρω μελέτες στην ίδια κατεύθυνση θα

μπορούσαν να παρέχουν μια ισχυρή πρόκληση προς τους κυρίαρχους, δεδομένους και μάλλον απλουστευμένους λόγους περί ανάγνωσης, και να υποστηρίξει την αναγνώριση ενός ευρύτατου φάσματος αναγνώσεων στο πλαίσιο μιας εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής. Μια ακόμα προέκταση της μελέτης θα μπορούσε να αφορά τις ψηφιακές

Οι νοηματοδοτήσεις των αναγνωστών/τριων σχετικά με τον χώρο κάνουν ακόμα περισσότερο ευκρινές ότι η ανάγνωση δεν είναι μόνο το διάβασμα. Δεν είναι μόνο «ένα πράγμα» αυτό που γίνεται κατά τη διάρκεια της ανάγνωσης, αλλά πολλαπλές παράλληλες δράσεις, γεγονός που διευρύνει την έννοια της πληθυντικότητας της ανάγνωσης.

αναγνώσεις και αναγνώσματα σε σχέση με το χώρο. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το να εξετάσει κανείς πώς τα ψηφιακά περιβάλλοντα, όπως τα ηλεκτρονικά βιβλία και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, διαμορφώνουν τις πρακτικές ανάγνωσης και τις κοινές αλληλεπιδράσεις μεταξύ των αναγνωστών, αποκαλύπτοντας την εξελισσόμενη φύση της ανάγνωσης στην ψηφιακή εποχή υπό το πρίσμα μιας επαυξημένης αντίληψης του χώρου. Περαιτέρω προοπτική για διεύρυνση της έρευνας αποτελεί η εστίαση στην πολυτροπική/

πολυαισθητηριακή ανάγνωση. Εθνογραφικές προσεγγίσεις, όπως αυτή που υιοθετήθηκε στην παρούσα έρευνα, θα πρόσφεραν σημαντικά στην ανάδειξη της συμπεριληπτικής εμπειρίας ενός φάσματος αναγνώσεων που παραμένουν αφανείς όπως αυτές των αναγνωστών με οπτικές βλάβες. Μια πιθανή κατεύθυνση είναι η μελέτη διαφόρων πρακτικών ανάγνωσης που εστιάζουν στα απτικά και ηχητικά βιβλία και πώς οι αναγνώστες ενσωματώνουν τα αναγνώσματα αυτού του είδους σε διαφορετικούς χώρους ανάγνωσης. Αυτές οι προτάσεις αποσκοπούν στο να προωθήσουν μια βαθύτερη κατανόηση του θέματος και να εμπνεύσουν περαιτέρω επιστημονική ενασχόληση με το θέμα.

8. Αναφορές

- Augé, M. (2009). *Ξανά στο μετρό*. Μτφρ. Γ. Καυκιάς, Γιάννης. Νόβολι.
- Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα* (Επιμ. Κ. Ζαφειρόπουλος, Μτφρ. Κ. Βογιατζής). Κριτική.
- Cavallo G., Chartier R. (επιμ), (2008). *Ιστορία της Ανάγνωσης στον Δυτικό Κόσμο*. Μτφρ. Α. Θεοδωρακάκου, Αθήνα: Μεταίχμιο. / Cavallo G., Chartier R. (eds.), (2008). *History of Reading in the Western World*. Translated by A. Theodorakakou. Metaichmio.
- Colclough, S. (2011). Representing Reading Spaces. In Crone R. and Towheed S. (Eds). *The History of Reading, Volume 3. Methods, Strategies, Tactics* (p. 99-114). Palgrave Macmillan.
- Gibbs, G. (2008). *Analysing Qualitative Data. Sage Qualitative Research Kit*. Sage Publications.
- Goodman, L.A. (1961). Snowball sampling. *Annals of Mathematical Statistics*. 32 (1). 148-170.
- Παναγιωτόπουλος, Ν. (2022). *Αναγνώστες και αναγνώστριες. Το βιβλίο και το κοινό του στην Ελλάδα. Gutenberg*. / Panagiotopoulos, N. (2022). *Readers. The book and its audience in Greece*. Gutenberg.
- Παπαμιχαήλ. Ι. και Πατινώτης, Ν. (επιμ.), (1999). *Πανελλήνια Έρευνα Αναγνωστικής Συμπεριφοράς*. Ε.ΚΕ.ΒΙ. / Papamichael. I. and Patinotis, N. (eds.), (1999). *Panhellenic Study of Reading Behavior*. Athens: National Book Center
- Barton, D. & Hamilton M., (1998). *Local Literacies: Reading and Writing in One Community*. Routledge.
- Bayard, P. (2008). *Πώς να μιλάμε για βιβλία που δεν έχουμε διαβάσει*. Μτφρ. Ε. Λουπάκη, Πατάκη.
- Besnier, N. (2000). Literacy. *Journal of Linguistic Anthropology*, 9, 137-139.
- Eco, U. & Carriere J.C. (2012). *This Is Not the End of the Book-A Conversation Curated by Jean-Philippe De Tonnac*. VINTAGE.
- Latour, B. (2005). From Realpolitik to Dingpolitik, or How to Make Things Public. In Latour B., Weibel P. (eds) *Making Things Public: Atmospheres of Democracy*. Mass., MIT.
- Laughlin, T. (2016). *Reading and the Body: The Physical Practice of Reading*. Palgrave Macmillan
- Lefebvre, H. (1991). *The production of Space*. Trans. D. Nicholson-Smith, Blackwell Publishing.
- Lyons, M. (2012). *Books: A Living History*. Thames & Hudson Ltd.
- Madden, R. (2010). *Being Ethnographic-A Guide to the Theory and Practice of Ethnography*. Sage Publications Ltd.
- Mason, J. (2002). *Qualitative Researching*. 2nd Edition. Sage Publication.

- McCurdy, David W., Spradle, J. and Shandy D. (1972). *The Cultural Experience*. Illinois, Waveland Press.
- Moran, J. (2005). *Reading the Everyday*. Routledge.
- Nancy, J.L. (2009). *On the Commerce of Thinking-Of Books and Bookstores*. Trans. D. Wills. Fordham University Press.
- Outhwaite, W. (ed.) (2003). *The Blackwell Dictionary of Modern Social Thought*. Blackwell.
- Papen, U. (2005). *Adult Literacy as Social Practice: More Than Skills*. Routledge.
- Recalcati, M. (2022). *Με ανοιχτό βιβλίο*. Μτφρ. Χ. Πονηρός. Κέλευθος./ Recalcati, M. (2022). *With an open book*. Translated by H. Poniros. Keleuthos
- Saenger, P. (1997). *Space between Words: The Origins of Silent Reading*. Stanford University Press.
- Schoenfeldt, M. (2003). Reading Bodies. In Sharpe K. and Zwicker S. (Eds) *Reading, Society and Politics in Early Modern England* (pp. 215-244). Cambridge University Press.
- Σερτώ, Μ. (2010). *Επινοώντας την καθημερινή πρακτική, Η πολύτροπη τέχνη του πράττειν*. Μτφ. Κ. Καψαμπέλη. Σμίλη. / Certeau, M. (2010) *Inventing Everyday Practice: The Versatile Art of Doing*. Translated by K. Kapsampeli. Smili.
- Σιδιροπούλου, Μ. (2015). *Η ανάγνωση ως πολιτισμική κατασκευή- Τρόποι διαπραγμάτευσης στη χρήση των βιβλίων*. Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. / Sidiropoulou, M. (2015) *Reading as a Cultural Construction: Negotiations of the Use of Books*. Phd thesis. University of the Aegean.
- Sidiropoulou M. (in press) Places and spaces of/ for reading in children's literature: From mysterious dusty libraries to cities made of books. In Flegar Ž. and Miskec J.M. (eds) *Children's Literature in Place: Surveying the Landscapes of Children's Culture* Children's Literature and Culture publications. Routledge.
- Φουκώ, Μ. (1984). Περί αλλοτινών χώρων. Στο *Architecture, Mouvement, Continuité*, τεύχος 5ο. Σελ. 46-49. / Foucault, M. (1984). *Of Other Spaces*. In *Architecture, Mouvement, Continuité*, issue 5th. p. 46-49.

How to cite this paper:

Sidiropoulou, M. (2023). Ανάγνωση και Χώρος: Αποκαλύπτοντας Δυναμικές Αλληλεπιδράσεις. *Journal of Literary Education*, (7), 181-203.
<https://doi.org/10.7203/JLE.7.26881>